

„NEMATOMA RANKA“ A. SMITH’O VEIKALUOSE: ATSIRADIMO APLINKYBĖS IR AKTUALUMAS ŠIANDIENAI

¹REMIGIJUS ČIEGIS, ²ŽILVINAS DRABAVIČIUS

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiamas A. Smith’o veikaluose taikytos „nematomos rankos“ sampratos atsiradimo aplinkybių ir jos realaus aktualumo šiandienai teorinis tyrimas, grindžiamas nuostata, kad norint suprasti šiuolaikinę visuomenę reikia rimtai domėtis idėjų ir visuomenių istorija. Vykdamas tyrimą siekiama atskleisti A. Smith’o veikaluose taikytos „nematomos rankos“ sampratos atsiradimo aplinkybes, pagrindinius jos turinio momentus ir parodyti jos realų aktualumą šiandienos ekonomikos teorijai bei liberaliai ekonominei politikai. Remdamiesi vykdyto tyrimo rezultatais galime teigti, kad savo veikaluose A. Smith’as aiškiai atskleidė, kad „nematoma ranka“ lengvai ir sklandžiai egoistinių kiekvieno individo naudos siekį įtraukia į tuo metu vykstantį visuomenės gerovės kilimo procesą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *anglų klasikinė politinė ekonomija, ekonominės minties istorija, nematoma ranka, laisvė, liberalumas, moralė.*

JEL KLASIFIKACIJA: B10, B13, B25, B53.

DOI: <https://doi.org/10.15181/rfds.v44i3.2634>

Įvadas

Temos aktualumas ir mokslinė problematika. Tiriant ekonominių teorijų istoriją, kurios funkcija dvejopa – paaiškinti praeitį ir leisti mums suprasti dabartį, gali būti keliami *įvairūs* klausimai. Šio straipsnio pagrindinį siekį atskleidžia antraštė: supažindinti skaitytoją su A. Smith’o veikaluose pateiktos „nematomos rankos“ samprata. Juk šia metafora, jau savo moralės filosofijai skirtame veikale „Moralinių jausmų teorija“ (Smith, 1985 [1759]) A. Smith’as bandė parodyti, kaip mūsų akivaizdžiai banalus, paviršutiniškas ir net savanaudiškas elgesys savotiškai padeda, o ne kenkia mūsų moralei pažangai (Richardson, 2017). Ir savo pagrindiniame veikale „Tautų turtas“ (Smith, 1937 [1776]) jis paminėjo garsiąją „nematomos rankos“ metaforą, kurią, vaizdingai perteikiančią sudėtingą ekonominėse sistemose „šokamą šoki“, neoklasikinė ekonomikos teorija vėliau išplėtė nuo A. Smith’o vidaus ar užsienio gamybos argumento iki beveik visų ekonomikos teorijos aspektų (Basu, 2010). Juk akivaizdu, kad pavienių pirkėjų ir verslininkų savanaudiškumas glūdi pačioje A. Smith’o teorijos „nematomos rankos“ paradigmos šerdyje (Davidson, 2009). Kaip pastebėjo M. Skousen’as (2007), nereikėtų atmesti galimybės, kad „nematomos rankos“ sąvoką A. Smith’as perėmė iš anglų dramaturgo W. Shakespeare’o (1564–1616 m.) 1606 m. pirmą kartą išleistos pjesės „Makbetas III“, vienos niūriausių ir efektingiausių, kartu ir trumpiausių jo tragedijų, o pačią idėją – iš XVII a. merkantilistų pamfletų, kurie piršo mintį, kad ekonominį elgesį pirmiausia lemia pelnas.

¹ Remigijus Čiegis – profesorius, habilituotas mokslo daktaras, Vilniaus universiteto Kauno fakultetas
Moksliniai interesai: darnus ekonomikos vystymasis, darnumo vertinimas, aplinkos ekonomika, regionų plėtra, ekonominių teorijų istorija

El. paštas: remigijus.ciegis@knf.vu.lt
Tel. +370 681 45832

² Žilvinas Drabavičius – magistras, Vilniaus universiteto Kauno fakultetas
Moksliniai interesai: verslo administravimas, viešasis administravimas, viešoji teisė
El. paštas: zilvinasdrabavicius@gmail.com
Tel. +370 646 31197

Savo veikalė „Tautų turtas“ (Smith, 1937 [1776]) A. Smith'as nuo „abstraktaus“ žmogaus nejučiomis perėjo prie kapitalisto, jo nuomone, siekiančio geriausiai panaudoti savo kapitalą, kartu prisidėti prie visuomenės pažangos. Taip jis kapitalistui būdingas savybes priskyrė kiekvienam žmogui. XVIII a. viduryje dauguma išsilavinusių žmonių tikėjo, kad Dievas kiekvieno asmens ar įvykio asmeniškai nekontroliuoja – tik netiesiogiai, veikiant atitinkamiems gamtos dėsniams. Todėl, remdamasis natūralios tvarkos idėja, A. Smith'as, kurio teorijoje neaptiksime nieko panašaus į socialinę sutartį, rašė apie „nematomą ranką“, kuri užtikrina sudėtingą daugelio žmonių ūkinės veiklos sąveiką ir visuomeninio darbo paskirstymą. Kitaip tariant, „nematoma ranka“, nepaisant žmogaus – ekonominio – valios ir ketinimų, nukreipia jį bei visus kitus siekti geriausių rezultatų, naudos ir aukštesnių visuomenės tikslų, taip pagimdydama nesąmoningą altruizmą. Kartu ji pateisina egoistišką žmogaus siekį savo asmeninius interesus iškelti aukščiau visuomeninių. Taigi orientuodamiesi tik į savo gerovę žmonės „nematomos rankos“ kreipiami siekti aukštesnių visuomenės tikslų. Savanaudiškų žmonių motyvų sąveika netikėtai lemia socialinę darną. Šio teiginio pagrindas – mintis, kad visuomenės, kaip visumos, interesai – elementari žmonių interesų suma. Kiekvienas žmogus, jeigu jam netrukdoma, didina bendrą turtą. Tik reikia turėti omenyje tai, kad A. Smith'as rinkos mechanizmo ir „nematomos rankos“ teoriją matė kaip integruotą socialinės bei ekonominės pažangos teorijos dalį (Sandmo, 2016).

Nors neoklasikiniai ekonomistai pabrėžia A. Smith'o „nematomos rankos“ sampratą, kaip „Tautų turto“ (Smith, 1937 [1776]) pagrindinę mintį (klasikiniai ekonomistai – priešingai, tikėjo, kad jis savo „tautų turto“ skatinimo programą išdėstė jau pirmuose veikalų puslapiuose, kur turto ir klestėjimo augimą priskyrė darbo pasidalijimui, įrodęs, kad būtent darbo pasidalijimas yra didžioji darbo gamybinės galios paslaptis ir priežastis, o jo mastą lemia rinka: kuo didesnė rinka, tuo didesnis bus darbo pasidalijimas, taigi ir darbo gamybinė galia, kurianti tautos turtą ir gerovę (žr. Smith, 2004; Rashid, 1986)), tenka pastebėti, kad jis pats savo tekste niekaip „nematomos rankos“ sampratos neišskyrė ir plačiau jos esmės nepateikė. Knygoje apie ją kalbama lyg tarp kitko, „nematoma ranka“ A. Smith'ui – ekonominių sąveikų padarinys, o ne jas lemiantis variklis. Vis tik su A. Smith'u siejama garsiausia jo frazė neabejotinai yra „nematoma ranka“. Ši formulė plačiai aptarinėta mokslinėje literatūroje ir dėl jos reikšmingumo nemažai diskutuota (Samuels, 2009). Kita vertus, nuo „Tautų turto“ (Smith, 1937 [1776]) pasirodymo laikų A. Smith'o „nematomos rankos“ sąvoka tapo pagrindiniu ekonominės motyvacijos objektu ir šios pozicijos niekada nepakeitė (Mills, 2002).

Problema: A. Smith'o „nematomos rankos“ sampratos atsiradimo aplinkybės ir jos realus aktualumas šiandieninei ekonomikos teorijai.

Tyrimo tikslas: atskleisti A. Smith'o „nematomos rankos“ sampratos atsiradimo aplinkybes ir parodyti jos realų aktualumą šiandieninei ekonomikos teorijai.

Tyrimo objektas – A. Smith'o nematomos rankos samprata.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriškai atskleisti A. Smith'o veikaluose aptiktas „nematomos rankos“ rankos sampratos atsiradimo aplinkybes bei pagrindinius jos turinio momentus.
2. Parodyti A. Smith'o „nematomos rankos“ sampratos realų aktualumą šiandienos ekonomikos teorijai ir liberaliai ekonominei politikai.

Tyrimo metodai: *loginė abstrakcija*, apimanti ir tarpusavyje derinanti ekonominių ir istorinių teiginių apibendrinimą, teorinę anglų klasikinės politinės ekonomijos idėjų bei jų poveikio ekonominės minties raidai vertinimo sisteminę analizę ir sintezę, pagrįstą įvairių šalių mokslininkų darbų išvadomis bei samprotavimais, bendrąją ir loginę analizę, palyginimą.

1. „Nematomos rankos“ sampratos atsiradimo A. Smith'o veikaluose aplinkybių ir pagrindinių turinio momentų atskleidimas

A. Smithas buvo religingas žmogus ir „nematomą ranką“ matė kaip Dievo (Kūrėjo) valdymo rezultata, kai žmogaus gerovė žemėje bus maksimali (apie šiuolaikinę tokio požiūrio į ekonomikos teoriją, kaip teologiją, interpretaciją žr. Kleer, 2000; Waterman, 2002; Graeber, 2011; Kooi, Ballor, 2020). Brendan'as Long'as dar 2006 m. įrodinėjo, kad A. Smith'as buvo krikščionis – teistas (žr. Long, 2009), šią mintį jis vaisingai

plėtojo savo knygoje „Adam’as Smith’as ir Dievo nematoma ranka“ (Long, 2022). Kalbant apie Dievo „nematomą ranką“ A. Smith’o veikaluose, paminėtinas žymus amerikiečių ekonomistas Robert’as L. Heilbroner’is (1919–2005 m.), savo knygoje „Esminis Adam’as Smith’as“ teigęs, kad „nematoma ranka“ nurodo priemones, kuriomis „gamtos Autorius“ užtikrina, kad žmonija pasieks Jo tikslus, nepaisant jos pagrindimo galių silpnumo ar trapumo (Heilbroner, 1986). Ir S. Rashid’o knygoje „Adam’o Smith’o mitas“ nurodoma, kad „nematoma ranka“ galėtų būti suprantama kaip nukreipianti Dievybės ranka (Rashid, 1998).

Pažymėtina, kad Švietimo amžiuje religija ir Dievas buvo suprantami ne dogmatiškai, o racionaliai ir moksliai, o pats I. Newton’o mokslas matytas ne kaip Dievo atmetimas, o kaip jo akivaizdumo patvirtinimas, suteikiant Dievo „nematomos rankos“, kuri vykdo dangiškos tvarkos ir dangaus harmonijos stebuklus, veikimo metodą (Sy, 2018). Dažniausiai „nematomos rankos“ sąvoka pasitelkta kalbant apie tai, kaip Dievo apvaizda kontroliuoja istorijos eigą, subtiliai kreipdama žmonių atliekamus veiksmus siekti savojo tikslo. Taigi šie tikslai pasiekiami nepaisant žmonių ketinimų ir jiems patiems to nesuvokiant. Kitas „nematomos rankos“ suvokimas susijęs su Dievo apvaizdos veiksmis, tik čia kalbama apie jo gamtos pasaulio priežiūrą. Todėl P. Oslington’as knygoje „Adam’as Smith’as kaip teologas“, turėdamas omenyje „nematomą ranką“, pateikė savąją, išskirtinai teologinę jos interpretaciją, pačią „nematomos rankos“ metaforą patalpindamas į dieviškojo veikimo ir išvalgumo britų gamtos teologijos vertinimus, kurie išryškėjo A. Smith’o škotiškojo kalvinizmo aplinkoje (Oslington, 2011). Be to, remdamasis I. Newton’o astronominiu įsivaizdavimu, jis padarė išvadą, kad A. Smith’o „nematomos rankos“ metaforą reikėtų aiškinti ją siejant su išvalgumu, veikiančiu prieš, bet galiausiai palaikančiu bendrą ekonominį išvalgumą (Oslington, 2011).

Tiesa, šiandien vyrauja požiūris, kad A. Smith’o „nematoma ranka“ yra tik spalvinga, ryški metafora, pagrįsta stebėjimais ir teorija, kad konkurencinės rinkos linkusios optimaliai, nors ir spontaniškai, paskirstyti visuomenės ekonominius išteklius, su kuo šiandien turbūt sutiktų daugelis ekonomikos teorijos istorikų (Kleer, 2000; Samuels, 2011). E. G. West’as manė, kad A. Smith’o „nematoma ranka“ vartota kaip metafora, o ne siekiant pabrėžti viršgamtinį ar dievišką kišimąsi (West, 1990). Amerikiečių ekonomistas J. K. Galbraith’as tvirtino, kad kiekvienas, į „nematomą ranką“ žvelgiantis ne tik kaip į metaforą, A. Smith’ui „rimtai kenkia“ (Galbraith, 1983). A. Degutis (1998) savo knygoje „Individualizmas ir visuomeninė tvarka“ pastebėjo, kad nors ir šaipytasi iš tariamo „nematomos rankos“ idėjos teologizmo, ji toli gražu nėra naivaus tikėjimo kokia nors „ekonominė apvaizda“ išraiška, teologine metafora A. Smith’as išreiškė pagrindžiamą nemetaforišką tiesą.

Remiantis A. Smith’o „nematomos rankos“ idėja, tarp ekonominio žmogaus ir visuomenės, t. y. „nematomos rankos“, numanomas toks santykis, kai pastaroji, nesipriešindama objektyviems ekonomikos dėsniams, nustos riboti importą bei eksportą ir būti dirbtine natūralios rinkos tvarkos užtvara. Savo darbuose jis aiškiai apibrėžė ir tai, ko reikia, kad „nematomos rankos“ mechanizmas sėkmingai veiktų: a) įtvirtintos nuosavybės teisės (jų apsauga ypač svarbi, siekiant ekonominės pažangos); b) griežto ir visuotinio moralės normų laikymosi (juk A. Smith’as buvo ne tik ekonomistas, bet pirmiausia moralės filosofijos profesorius); c) kovoti su nusikalstamumu, ypač vagystėmis, kurios A. Smith’ui buvo didžiausias nusikaltimas. Nusikaltimu laikyta net varguolio vagystė iš turtingo žmogaus, nes taip kenkiama bendrai visuomenės gerovei. Jis net teigė, kad vyriausybė turinti turtinguosius apsaugoti nuo vargšų, ar tuos, kurie turi tam tikrą nuosavybę, nuo tų, kurie jos neturi (Smith, 1937 [1776]).

Kaip minėta, pats A. Smith’as kažkaip ypatingai savo tekste „nematomos rankos“ sampratos neišskiria ir plačiau jos esmės neaiškina. Knygoje apie ją kalbama lyg tarp kitko, frazė apie „nematomą ranką“, kuri laikoma jo ekonomikos teorijos ar jo liberalizmo šerdimi, minima tik kartą veikalo viduryje – IV knygos II skyriuje „Apie importo iš užsienio šalių suvaržymus namuose pagamintoms prekėms“, kuris skirtas negailingai merkantilizmo kritikai (Gaus, 2020). „Nematoma ranka“ jam – ekonominių sąveikų padarinys, o ne ekonomines sąveikas lemiantis variklis.

Iš tiesų A. Smith’as „nematomos rankos“ terminą pavartojo dar savo esė „Astronomijos istorija“ (Smith, 1980), paminėdamas Jupiterio „nematomą ranką“ (romėnų mitologijoje Jupiteris – dangaus, dienos šviesos, audros dievas, jis yra vyriausias panteono dievas, Romos imperijos globėjas, Jupiterio atitinkmu graikų mitologijoje – Dzeusas), tuo siekdamas apibūdinti politeizmo, laukinių žmonių ir senovės tautų prietarų,

tikėjimus, kai visi nepageidaujami gamtos reiškiniai, tokie kaip griaustinis ar žaibas, traktuoti kaip nematomų stabų veikimo rezultatas, taigi Jupiteris atstovavo neišsilavinusių laukinių žmonių įsivaizduojamai dieviškai tvarkai, kai ugnis degina, o vanduo atgaivina, sunkūs kūnai krenta, o lengvesnės medžiagos skrenda kildamos į viršų – neišvengiamai pagal savo prigimtį. Taip suprastas Jupiterio „nematomos rankos“ veikimas (Smith, 1980). Vis dėlto Jupiterio „nematoma ranka“ turbūt yra tiesiog metafora, nesusijusi su kitomis dviem A. Smith’o nuorodomis į „nematomą ranką“ jo svarbiausiuose veikaluose: moralės filosofijai skirtame veikalė „Moralinių jausmų teorija“ (Smith, 1985 [1759]) bei politinei ekonomijai skirtame veikalė „Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrinėjimas“ (Smith, 1937 [1776]).

Vieną kartą „nematomos rankos“ terminą A. Smith’as pavartojo savo „Moralinių jausmų teorijoje“ (Smith, 1985 [1759]) kalbėdamas apie pajamų pasiskirstymą esant nelygiam žemės nuosavybės pasiskirstymui, kuris apibūdino jo gyvenamojo laikmečio pasaulį: turėdamas mintyse Dievą, jis rašė, kad žmonės „nematoma ranka“ kreipia į beveik toki patį gyvenimo reikmenų paskirstymą, koks būtų buvęs, jei žemė būtų lygiomis dalimis padalinta visiems jos gyventojams, taip to nenorint ir nesuvokiant skatinami įvairūs visuomenės poreikiai ir sudaromos dauginimosi galimybės. Apvaizdai padalijus žemę keliems valdovams, ji nepamiršo ir neapleido tų, kurie lyg ir palikti nuošalyje (Smith, 1985 [1759]).

Kartą A. Smith’as pavartojo „nematomos rankos“ terminą savo „Tautų turte“ (Smith, 1937 [1776]), kalbėdamas apie gamybą, kur rašė, kad kiekvienas žmogus stengiasi savo kapitalą panaudoti vidaus pramonės šakai palaikyti, siekdamas taip pakreipti jos vystymąsi, kad jos produkcija būtų ypač vertinga. Kiekvienam aktualu, kad metinės visuomenės pajamos būtų kuo didesnės. Žmogus paprastai neketina skatinti visuomenės poreikių ir nežino, kiek iš tiesų juos skatina. Teikdamas pirmenybę vidaus, o ne užsienio pramonės šakoms jis mąsto tik apie savo saugumą ir siekia tik savo paties naudos. Tuo tarpu „nematoma ranka“, jam to nesuvokiant, jį skatina siekti tikslo, kurio net neketino siekti. Siekdamas savo paties naudos jis dažnai labiau pasitarnauja visuomenei nei to sąmoningai siekdamas (Smith, 1937 [1776]).

Pastebėsime, kad „nematomos rankos“ sąvoką A. Smith’as taikė ir kitiems atvejams, tarkim, kapitalo ištekėjimui, nors savo garsiojoje citatoje jis pateikia „nematomos rankos“ pavyzdį, kai žmonės linkę savo kapitalą laikyti namuose, kai pelnai yra lygūs, nurodydamas, kad daugiau kapitalo namuose reiškia daugiau gamybos ir didesnę gyventojų skaičių. Visa tai pirmasis akcentavo dar R. Cantillon’as savo „Esė apie prekybos prigimtį“ (Cantillon, 2001 [1755]) (Thornton, 2009). Gyventojų skaičiaus augimas A. Smith’ui buvo svarbus, „Tautų turte“ jis nurodė, kad geriausias šalies klestėjimo požymis yra jos gyventojų skaičiaus augimas (Smith, 1937 [1776]).

Kalbant apie „nematomą ranką“ reikia pastebėti, kad panašias idėjas iki A. Smith’o yra kėlę ir kiti Švietimo mąstytojai, tokie kaip švedų-suomių liuteronų pastorius, politikas, liberalas rašytojas Anders’as Chydenius’as (1729–1803 m.) savo Stokholme išleistame pamflete „Nacionalinė nauda“ (*Den nationale vinsten*, 1765 m.), kuriame išdėstė liberalizmo ir laisvos prekybos principus bei puolė eksporto subsidijas, kaip žalingų vyriausybės kišimosi į vidaus ūkį pasekmių pavyzdį.

„Nematomą ranką“ minėjo ir I. Kant’as. G. Richardson’o (2017) disertacijoje gana detaliai aptariama I. Kant’o „nematoma ranka“, išryškinant jo moralines nuostatas žmonijos pažangos klausimu. Juk mąstytojas siekė parodyti, kaip nepaisant mūsų asmeninio nekompetentingumo ir ketinimų, esame priversti įgyvendinti savo tobulumą, suprastą kaip dieviškąjį planą. Kad tai atskleistų, I. Kant’as kaip tik vartojo savo paties „nematomos rankos“ metaforą. Be to, jis ne tik pasitelkė A. Smith’o pateiktą mechaninį „nematomos rankos“ apibūdinimą, bet ir traktavo „nematomą ranką“ taip pat, kaip A. Smith’as tai darė savo esė „Astronomijos istorija“ (Smith, 1980) bei „Moralinių jausmų teorijoje“ (Smith, 1985 [1759]). Galima sakyti, kad I. Kant’as A. Smith’o organizacinį ar sisteminimo principą traktavo ne kaip mechanizmą, bet kaip tai, ką A. Smith’as vadino „Jupiterio nematoma ranka“ – dieviškojo logos veikimu.

Apie „nematomą ranką“ kalbėjo ir žymus Švietimo epochos prancūzų mąstytojas, filosofas, merkantilistas Charles’as Montesquieu (1689–1755 m.) savo veikalė „Apie įstatymų dvasią“ (*Esprit des lois*, pranc., 1748 m., žr. Montesquieu, 1989; 2004) suformulavęs „nematomos rankos“ – jėgos, skatinančios asmeninių tikslų siekiančius žmones sąmoningai susivienyti visuomenės gerovės labui, šią idėją, tiesa, siedamas su šlovės, o ne su pinigų troškimu.

Panašias idėjas išsakė ir R. Cantillon'as savo „Esė apie prekybos prigimtį“ (Cantillon, 2001 [1755]), kur galima aptikti visus A. Smith'o „nematomos rankos“ komponentus, kaip jie atskleisti „Tautų turte“ (Smith, 1937 [1776]) (Thornton, 2009), bei B. de Mandeville'is savo 1714 m. išleistoje skandalingoje knygoje „Pasakėčia apie bites“ (Mandeville, 1724), kurioje „proto-kapitalistinių“ ūkį prilygino bičių aviliui ar jų spiečiui: kiekviena bitė elgiasi be jokių moralinių skrupulų savanaudiškai, bet tai daro sisteminių poveikį tam, kad bičių avilys ar jų spiečius puikiai funkcionuotų ir leistų gyvuoti visoms bitėms.

Bet, kaip pastebėjo K. P. Tsang'as (2023), po A. Smith'o mirties žymesni jo sekėjai ir idėjų populiarintojai, tokie kaip J. B. Say'us, F. Bastiat'as, J. S. Mill'is (1965 [1848]), „nematomos rankos“ metaforos netaikė. Frazės apie „nematomą ranką“ neaptiksime ir A. Marshall'o „Principuose...“ (Marshall, 1961 [1920]) ar W. S. Jevons'o „Politinės ekonomijos teorijoje“ (Jevons, 1957 [1871]).

Tiesa, apie A. Smith'o veikaluose „Moralinių jausmų teorija“ (Smith, 1985 [1759]) ir „Tautų turtas“ (Smith, 1937 [1776]) minima „nematomą ranką“ savo 1870 m. žurnale „Dviejų savaitė apžvalga“ (angl. *Fortnightly Review*) paskelbtame straipsnyje „Adam'o Smith'o politinė ekonomija“ (Leslie, 1870) yra užsiminęs anglų istorinės mokyklos atstovas, airis Thom'as Edward'as Cliffe'as Leslie'is (1826–1888 m.). Po dešimties metų jis tame pačiame žurnale dar kartą pakomentavo „nematomos rankos“ metaforą (žr. Leslie, 1880). Du kartus savo knygoje „Pajamų paskirstymas“ (Smart, 1899) „nematomos rankos“ metaforą pavartojo ir škotų ekonomistas William'as Smart'as (1853–1915 m.). O savo knygoje apie industrinės visuomenės anglų kritiką John'ą Ruskin'ą (1819–1900 m.) 1898 m. angliškojo institucionalizmo atstovas John'as Atkinson'as Hobson'as (1858–1940 m.) metaforą paminėjo labiau neigiamame kontekste. A. Smith'o doktrina apie „nematomą ranką“, kurios veikiamas kiekvienas žmogus, siekdamas savo naudos, neišvengiamai skatintas prisidėti prie visuomenės gerovės, neginčijamai sudaro dabartinio mokymo utilitarinį pagrindą (Hobson, 1898). Turbūt svarbiausias anglų istorikų atstovas William'as James'as Ashley'us (1860–1927 m.), politiškai buvęs *laissez-faire* kritiku ir tvirtai tikėjęs valstybės gebėjimu išspręsti „socialinę problemą“, savo ruožtu aptarė metaforą „Įvade į anglų ekonominę istoriją ir teoriją“ (Ashley, 1888). Apie „nematomą ranką“ kalbėjo ir austrų ekonomikos mokyklos pradininkas Carl'as Menger'is (apie jo „nematomos rankos“ aiškinimo teoriją plačiau žr. Haller, 2000; Čiegis, 2022). A. Degučio (1998) teigimu, paskutiniame savo rimtame moksliniame straipsnyje „Apie pinigų kilmę“ (Menger, 1892), kuris pasirodė 1892 m. „Ekonomikos žurnale“ (angl. *Economic Journal*), C. Menger'is pateikė „nematomos rankos“ požiūriu parentą pinigų atsiradimo istoriją.

2. A. Smith'o veikaluose pateiktos „nematomos rankos“ sampratos realus aktualumas šiandienos ekonomikos teorijai ir liberaliai ekonominei politikai

Būtent „Tautų turte“ (Smith, 1937 [1776]) pateiktas glaustas „nematomos rankos“ aprašymas įvairiai interpretuotas. Pirmiausia minėtinas žymus amerikiečių ekonomistas, Nobelio premijos laureatas ekonomikos srityje Milton'as Friedman'as (1912–2006 m.), savo 1962 m. išleistame bestseleryje „Kapitalizmas ir laisvė“ išdėstęs svarbiausias jo propaguojamas liberaliosios politikos ir ekonomikos idėjas, kurios veikė JAV ekonominę politiką. Jo teigimu, „nematoma ranka“ buvo naudingesnė pažangai nei „matoma ranka“ smuikimui (Friedman, 1982 [1962]). Tai susiję su pastebėjimu, kad A. Smith'o vizija, be abejo, yra svarbiausias intelektualinis indėlis į bendrą socialinių procesų supratimą (Arrow, Hahn, 1971). Be to, nustatyta, kad „nematoma ranka“ siejasi su viešųjų gėrybių (angl. *public goods*) gamyba (Persky, 1989). Aptarta, kaip A. Smith'o „nematomos rankos“ samprata taikoma analizuojant dvi pagrindines neoliberalios politikos debatuose svarstomas problemas: tarptautiniai kapitalo srautai ir jų vaidmuo vykdant investicinius projektus bei pajamų pasiskirstymo nelygybė, kurią galėjo lemti tam tikra vykdoma politika (Meeropol, 2004). E. Pol'as (2013) savo straipsnyje „nematomą ranką“ susiejo su inovacijomis ir atskleidė, kad šiandien šios A. Smith'o mintys gali būti taikomos analizuojant, kaip technologijų inovacijos, pavyzdžiui, automatizacija, skaitmeninė transformacija, prisideda prie darbo našumo ir ekonomikos augimo.

J. Evensky'is (1993) savo straipsnyje analizavo A. Smith'o „nematomos rankos“ filosofinį pagrindą ir akcentavo jos etinę dimensiją (juk A. Smith'as tikėjo Dievo duotais etiniais jausmais, kurie turėtų taikiai reguliuoti mainus, egoizmui paliekant tik tiek erdvės, kiek reikia klestinčių mainų santykiams ir augančiai

gerovei bei turtui palaikyti (Kurnitzky, 2004)). Gerai žinoma, kad „nematomos rankos“ metafora atskleidžia mūsų žavėjimąsi grakščiu ir sklandžiu rinkos sistemos funkcionavimu, kaip autonomiškų individų pasirinkimų nepriklausomame pasaulyje koordinatoriumi. Bet straipsnio autorius pažymėjo, kad A. Smith'o moralės filosofijoje „nematoma ranka“ numato daug didesnę atsakomybę: kad individai galėtų mėgautis klasikinės liberalios visuomenės vaisiais, „nematoma ranka“ ne tik koordinuoja jų pasirinkimus, bet ir formuoja juos kaip konstruktyvias etiškas socialines būtybes.

Daugelis mokslininkų tikėjo, kad A. Smith'o „nematoma ranka“ reiškiasi teigiamu aspektu, tuo tarpu britų ekonomikos istorikė Emma Rothschild savo knygoje laikosi priešingos nuomonės, jos teigimu, A. Smith'as „nematomos rankos“ veikimo neakcentuoja, traktuodamas ją kaip į „švelnią ironiją“ (Rothschild, 2001). Ji net tvirtina, kad „nematomos rankos“ samprata visiškai „nesmitiška“ ir jo teorijai nesvarbi (Rothschild, 2001). Galiausiai iškelia prielaidą, kad šią sąvoką A. Smith'as galėjo pasiskolinti iš anglų dramaturgo W. Shakespeare'o, kurio „nematoma ranka“ nėra švelni – tai tvirta, net kruvina ranka. Kita vertus, šiuolaikinių autorių straipsniuose, knygoje ją bandoma įtraukti į šiuolaikinės techninės ekonomikos teorijos metodologiją, pastebint, kad „nematomos rankos“ aiškinimai siekia atskleisti procesą, kuris lemia nenumatytas žmonių veiksmų pasekmes (žr. Aydinonat, 2008), be to, kalbėta apie „nematomos rankos“ taikymą analizuojant pinigus, aprašant keleto konkuruojančių vizijų veikimą, kaip „nematoma ranka“ galėtų veikti pinigų ir bankininkystės sritis (žr. Selgin, White, 1994).

H. Landreth'as ir D. Colander'is (2002) savo knygoje „Ekonominės minties istorija“ pastebėjo, kad amerikiečių ekonomistai, Nobelio premijos laureatai ekonomikos srityje, Kenneth'as J. Arrow'as (1921–2017 m.) ir Gérard'as Debreu (1921–2004 m.) 1954 m. žurnale „Econometrica“ paskelbtame savo žymiajame straipsnyje „Pusiausvyros svarba konkurencingai ekonomikai“ (Arrow, Debreu, 1954), kuriame jie, taikydami anksčiau ekonomikos teorijoje netaikytą sudėtingą matematinę techniką (aibių teoriją ir topologiją), pateikė galutinį, matematinį bendrosios pusiausvyros buvimo rinkos ekonomikos modelyje įrodymą – įrodė „nematomos rankos“ spėjimą. Šiame kontekste kaip „nematomos rankos“ šiuolaikinės ekonomikos teorijos kūrėjas minėtinas ir pirmasis amerikiečių Nobelio premijos laureatas ekonomikos srityje Paul'as A. Samuelson'as (1915–2009 m.), savo „nematomos rankos teoremoje“ „nematomą ranką“ tapatinęs su Pareto efektyvumu (žr. Samuelson, Nordhaus, 2009). „Nematomą ranką“ knygoje „Ekonomikos teorija“ jis paminėjo net šešis kartus, siedamas ją su bendrąja pusiausvyra. Be to, pastebėtina, kad K. Basu (2010) savo knygoje apie „nematomą ranką“ pirmąją gerovės teoremą (jei yra daugybė tokių smulkių vartotojų (namų ūkių) ir gamintojų (įmonių), kurie nedaro poveikio kainai; jei jiems visiems yra žinoma visa informacija apie rinkoje esančias prekes ir jų kainas; nėra su gėrybių mainais susijusių sąnaudų, tai *konkurencinė pusiausvyra ekonomikoje, jei ji egzistuoja, bus Pareto efektyvi*) pavadino *Nematomos rankos teorema*. Čia galima būtų paminėti ir ankstyvąjį keinsistą, 1981 m. Nobelio premijos ekonomikos srityje laureatą J. Tobin'ą (1918–2002 m.), kuris yra nurodęs, kad A. Smith'o „nematomai rankai“ būtina J. M. Keynes'o „matoma ranka“ (Breit, Spencer, 1986). Įdomu, kad pats J. M. Keynes'as prieš pat savo mirtį 1946 m. socialinės ekonomikos teorijos profesoriui ir tuometiniam Anglijos banko patarėjui Henry'ui Clay (1883–1954 m.) yra išsakęs viltį, kad A. Smith'o „nematoma ranka“ gali padėti Didžiąjai Britanijai išlipti iš ekonominės duobės, kurioje ši atsidūrė, nors prisipažino prieš dvidešimt metų mėginęs jos sampratą iš ekonominio mąstymo pašalinti (žr. Skidelsky, 2000).

Kaip pažymi P. J. Boettke'a, „nematoma ranka“ aiškinama ekonominės tradicijos kontekste. Tad joks atsitiktinumas, kad ir austrų ekonomikos mokykla įnešė į tai savo indėlį, nors dalis austrų, pvz., Ludwig'as M. Lachmann'as (1906–1990 m.), Murray'us N. Rothbard'as (1926–1995 m.), jos sampratą laikė klaidinančia ar net visiškai nesvarbia (López, 2017; Rosen, 1997; Levy, 1988). Iš austrų ekonomistų ypač minėtinas liberalusis ekonomistas, Nobelio premijos laureatas ekonomikos srityje F. A. von Hayekas (1899–1992 m.), savo veikaluose „nematomą ranką“ tiesiogiai paminėjęs bent keturis kartus. Savo veikale „Žmogiškoji veikla“ (Mises, 1963 [1949]), vartodamas „įžvalgios nematomos rankos“ sąvoką, „nematomą ranką“ yra paminėjęs ir F. A. von Hayek'o mokytojas Ludwig'as von Mises'as (1881–1973 m.).

Kita vertus, G. Kennedy'is (2009) teigė, kad dabartinis „nematomos rankos“, kaip laisvosios rinkos kapitalizmo simbolio, pasitelkimas šiuolaikinėje ekonominėje mintyje nesuderinamas su A. Smith'o gerokai

kuklesniu ir neapibrėžtu šios sąvokos vartojimu. Tad, jo nuomone, jeigu „nematomos rankos“ sąvoka bus vartojama kaip laisvės ir ekonominio koordinavimo simbolis, kaip tai atsitiko šiuolaikiniame pasaulyje, jis turi egzistuoti kaip visiškai nuo A. Smith'o atskirtas konstruktas.

A. Smith'o „nematoma ranka“ rado ir tiesioginį pritaikymą aiškinant šiandienos ekonomines realijas. 2001 m. Nobelio premijos ekonomikos srityje laureatas Joseph'as E. Stiglitz'as po 2007–2008 m. globalios finansinės krizės atvirai tvirtino, kad šiuo atveju „nematoma ranka“ buvo išties nematoma, nes jos čia nebuvo (Stiglitz, 2010).

M. Skousen'as (2007) pastebėjo, kad rinkos ekonomikos teorijos gynėjai „nematomos rankos“ metaforą pasitelkia teigiamiems dalykams, rinkos ranką apibūdindami kaip „švelnią“, „išmintingą“ ir „toli siekiančią“, tą, kuri „pagerina žmonių gyvenimą“, ją priešpriešindami vyriausybės „matomai rankai“, „paslėptai rankai“, „išsikibusiai rankai“, „nejautriai rankai“ ir „geležiniam kumščiu“, kurio „nematoma pėda“ žlugdo žmonių viltis ir svajones (Shleifer, Vishny, 1998; Lindsey, 2002). Kritikai pasitelkia kontrastuojantį palyginimą, siekdami išsakyti savo priešškumą kapitalizmui. Jiems rinkos „nematoma ranka“ gali būti „nenuoširdi ranka“ (Brennan, Pettit, 1993), „kretanti“, „ištinusi“, „amputuota“ (Hahn, 1982), „paralyžuota“ (Stiglitz, 2001), „krūvina ar kraugeriška“ (Rothschild, 2001) ranka, net „geležinis konkurencijos kumštis“ (Roemer, 1988).

Kita vertus, pastebėtina, kad A. Smith'o „nematoma ranka“ kartu buvo ir „kibernetinė ranka“, kurios artimas analogas minimas žymaus anglų gamtininko Charles'o Darwin'o (1809–1882 m.) garsiajame veikle „Rūšių atsiradimas“ (Darwin, 1859), kur pristatoma evoliucinė gyvųjų organizmų natūralios atrankos teorija aptarto prisitaikymo procese. Grįžtamojo mechanizmo, kaip „nematomos rankos“, veikimą savo žymiojoje knygoje apie evoliucijos teorijos istoriją „Gamta ir žmogaus lemtis“ (Hardin, 1959) atskleidė amerikiečių biologas ir ekologas Garrett'as Hardin'as (1915–2003 m.), savo darbuose rėmėsis kibernetikos idėjomis ir C. Darwin'o prisitaikymo procesą interpretavęs kaip kibernetinę sistemą bei lyginęs ją su ekonomistų klasikų, tokių kaip A. Smith'as ir D. Ricardo, natūralių kainų doktrina.

Išvados

Pats A. Smith'as savo veikaluose „nematomos rankos“ sampratos neišskyrė ir plačiau jos esmės neaptarė. Knygose apie ją kalbama lyg tarp kitko, autoriui „nematoma ranka“ – ekonominių sąveikų padarinys, o ne ekonomines sąveikas lemiantis variklis.

A. Smith'as buvo religingas žmogus ir „nematomą ranką“ matė kaip Dievo (Kūrėjo) valdymo rezultata, lemiantį maksimalią žmogaus gerovę žemėje.

Šiandien vyrauja požiūris, kad A. Smith'o „nematoma ranka“ yra tik spalvinga, ryški metafora, pagrįsta stebėjimais ir teorija, kad konkurencinės rinkos linkusios spontaniškai optimaliai paskirstyti visuomenės ekonominius išteklius.

Remiantis A. Smith'o „nematomos rankos“ idėja, tarp ekonominio žmogaus ir visuomenės, t. y. „matomos rankos“, numanomas toks santykis, kai pastaroji, nesipriešindama objektyviems ekonomikos dėsniams, nustos riboti importą ir eksportą ir būti dirbtine rinkos natūralios tvarkos užtvara.

A. Smith'as „nematomos rankos“ sąvoką pavartojo dar savo esė „Astronomijos istorija“ (Smith, 1980), pateikdamas nuorodą į „Jupiterio nematomą ranką“, siekdamas apibūdinti politeizmo, laukinių žmonių ir senovės tautų prietarus bei tikėjimus, kurie visus nepažintus gamtos reiškinius, tokius kaip griaustinis ar žaibas, priskirdavo nematomiems stabams, o Jupiteris atstovavo neišsilavinusių laukinių žmonių įsivaizduojamai dieviškajai tvarkai.

Vieną kartą „nematomos rankos“ sąvoką A. Smith'as pavartojo savo „Moralinių jausmų teorijoje“ (Smith, 1985 [1759]), kalbėdamas apie pajamų pasiskirstymą nelygaus žemės nuosavybės paskirstymo kontekste, kuris apibūdino jo laikmečio pasaulį.

Dar kartą kalbėdamas apie gamybą „nematomos rankos“ sąvoką A. Smith'as pavartojo savo „Tautų turte“ (Smith, 1937 [1776]). Būtent šiame veikle pateiktas glaustas „nematomos rankos“ apibrėžimas įvairiai interpretuotas.

Kalbant apie „nematomą ranką“ reikia pastebėti, kad panašias idėjas jau iki A. Smith'o yra išsakę ir kiti Švietimo mąstytojai bei žymūs ekonomistai.

Pažymėtina, kad „nematomos rankos“, kaip laisvosios rinkos kapitalizmo simbolio, vartojimas šiuolaikinėje ekonomijoje mintyje neatitinka A. Smith'o gerokai kuklesnio ir neapibrėžto šios sąvokos vartojimo.

A. Smith'o „nematoma ranka“ buvo ir „kibernetinė ranka“, kurios artimas analogas pateiktas garsiajame žymaus anglų gamtininko C. Darwin'o veikale „Rūšių atsiradimas“ (Darwin, 1859), kur pristatyta evoliucinė gyvųjų organizmų natūralios atrankos teorija jų prisitaikymo procese.

Literatūra

- Aydinonats, N. E. (2008). *The Invisible Hand in Economics: How Economists Explain Unintended Social Consequences*. New York: Routledge. ISBN 9780415569545.
- Arrow, J. K., Debreu, G. (1954). Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy. *Econometrica*, 22. 265–290. DOI: <https://doi.org/10.2307/1907353>.
- Arrow, J. K., Hahn, F. H. (1971). *General Competitive Analysis*. San Francisco: Holden Day. ISBN 978-0816202751.
- Ashley, W. J. (1888). *An Introduction to English Economic History and Theory*. London: Rivingtons.
- Basu, K. (2010). *Beyond the Invisible Hand: Groundwork for a New Economics*. Princeton, NJ: Princeton University Press. ISBN 978-0143415756.
- Baumol, W. J., Blinder, A. S. (1988). *Economics: Principles and Policy*. 4th ed. New York: Harcourt Brace Jovanovich. ISBN 978-1305280595.
- Breit, W., Spencer, R. W. (eds). (1986). *Lives of the Laureates*. Cambridge, MA: MIT Press. ISBN 9780262551946.
- Brennan, G., Pettit, P. (1993). Hands Invisible and Intangible. *Synthese*, 94. 191–225. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01064338>
- Cantillon, R. (2001 [1755]). *Essay on the Nature of Commerce in General*. Translated by H. Higgs. New Brunswick, NJ: Transaction. ISBN 9780765804990.
- Čiegis, R. (2022). *Austrų ekonomikos mokykla ir jos poveikis ekonominės minties raidai*. I dalis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 9786090707517.
- Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. London: John Murray. ISBN 978-1615340378.
- Davidson, P. (2009). *The Keynes Solution: The Path to Global Economic Prosperity*. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 978-0230619203.
- Degutis, A. (1998). *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius: Eugrimas. ISBN 978-609-8101-17-1.
- Evensky, J. (1993). Retrospectives: Ethics and the Invisible Hand. *Journal of Economic Perspectives*, 7 (2), 197–205. <https://www.jstor.org/stable/2138208>.
- Friedman, M. (1982 [1962]). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 978-0226264219.
- Galbraith, J. K. (1983). *The Anatomy of Power*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 978-0395381700.
- Gaus, G. A. (2020). Branch on the Mainline: Hayek's Analysis of Complex Adaptive Systems. *Cosmos + Taxis*, 5–6, 32–41.
- Graeber, D. (2011). *Debt: The First 5000 Years*. Brooklyn, New York: Melville House Publishing. ISBN 978-1612191294.
- Hahn, F. H. (1982). Reflections on the Invisible Hand. *Lloyd's Bank Review*, 144, 1–21.
- Haller, M. (2000). Carl Menger's Theory of Invisible-Hand Explanations. *Social Science Information*, 39 (4), 529–565. DOI: <https://doi.org/10.1177/053901800039004002>.
- Hardin, G. (1959). *Nature and Man's Fate*. New York: Rinehart. ISBN 978-0451611703.
- Heilbroner, R. L. (1986). *The Essential Adam Smith*. New York: W. W. Norton and Co. ISBN 978-0393955309.
- Hobson, J. A. (1898). *John Ruskin, Social Reformer*. London: James Nisbet.
- Jevons, W. S. (1957 [1871]). *The Theory of Political Economy*. New York: Kelley and Killman. ISBN 978-1137374141.
- Kennedy, G. (2009). Adam Smith and the invisible hand: from metaphor to myth. *Econ Journal Watch*, 6 (2), 239–263.
- Kleer, R. (2000). The Role of Teleology in Adam Smith's *Wealth of Nations*. *History of Economics Review*, 31 (1), 14–29. DOI: <https://10.1080/18386318.2004.11681195>
- Kooi, C. van der, Ballor, J. J. (2020). Providence, Divine Power, and the 'Invisible Hand' in Adam Smith. *Journal of Economics, Theology and Religion*, 1 (1), 25–44.
- Kurnitzky, H. (2004). *Necivilizuota civilizacija: kaip visuomenė pralaimi savo ateitį*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas. ISBN 9955-545-21-6.
- Landreth, H., Colander, D. (2002). *History of Economic Thought*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 9780618133949.
- Leslie, T. C. (1880, October). Political Economy in the United States. *Fortnightly Review*.

- Leslie, T. C. (1890, November). The Political Economy of Adam Smith. *Fortnightly Review*.
- Levy, D. (1988). On a Historiographic Device of Karl Marx Recently Improved by Murray Rothbard. Combined by the Proof of Existence of Time Travel. *Market Process*, 6 (1), 10–11.
- Lindsey, B. (2002). *Against the Dead Hand: The Uncertain Struggle for Global Capitalism*. New York: John Wiley. ISBN 978-0471442776.
- Long, B. (2022). *Adam Smith and the invisible hand of God*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group. ISBN 9781032148380.
- Long, B. (2009). Adam Smith's Theism. *The Elgar Companion to Adam Smith*, edited by J. T. Young. Cheltenham: Elgar.
- López, C. (2017). Adam Smith as New Founder of The Austrian School of Economics: Reinterpreting Menger's Critique of Smith as An Immanent Critique. *Journal of Applied Business and Economics*, 19 (5), 81–91.
- Mandeville, B. de (1724). *The Fable of the Bees*. London: Tonson, 1724.
- Marshall, A. (1961 [1920]). *Principles of Economics*. 8th ed. London: Macmillan.
- Meeropol, M. (2004). Another distortion of Adam Smith: The case of the 'invisible hand'. *Political Economy Research Institute Working Paper Series*, No. 79. Amherst, MA: University of Massachusetts.
- Menger, C. (1892). On the Origin of Money. *Economic Journal*, 2, 239–255.
- Mill, J. S. (1965 [1848]). *Principles of Political Economy, with Some of Their Applications to Social Philosophy*, ed. J. M. Robson. Toronto: University of Toronto Press.
- Mills J. (2002). *A Critical History of Economics*. Basingstoke: Palgrave MacMillan. ISBN 978-0-333-97130-7.
- Mises, L. von (1963 [1949]). *Human Action: A Treatise on Economics*. Chicago: Contemporary Books. ISBN 978-1614273547.
- Montesquieu, C. (2004). *Apie įstatymų dvasią*. Vilnius: Mintis. ISBN 9785417008733.
- Montesquieu, C. (1989). *The Spirit of the Laws*, translated and edited by A. M. Cohler, B. C. Miller, H. S. Stone. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-36974-9.
- Oslington, P. (ed.). (2011). *Adam Smith as Theologian*. New York: Routledge. ISBN 9781138008793.
- Persky, J. (1989). Retrospectives: Adam Smith's Invisible Hand. *Journal of Economic Perspectives*, 3 (4), 195–201. DOI: <https://10.1257/jep.3.4.195>.
- Pol, E. (2013). Reconciling the Invisible Hand and innovation. *Economics of Innovation and New Technology*, 22 (5), 431–446. DOI: <https://doi.org/10.1080/10438599.2012.759706>.
- Rashid, S. (1986). Adam Smith and the division of labour: a historical view. *Scottish journal of Political Economy*, 33 (3), 292–297. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9485.1986.tb00832>
- Rashid, S. (1998). *The Myth of Adam Smith*. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 978-1858985329.
- Richardson, G. (2017). *Adam Smith in Immanuel Kant's Moral Philosophy*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. Department of Politics and International Studies, The University of Adelaide.
- Roemer, J. E. (1988). *Free to Lose*. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 9780674318762.
- Rosen, S. (1997). Austrian and Neoclassical Economics: Any Gains from Trade? *Journal of Economic Perspectives*, 11, 139–152. <https://www.jstor.org/stable/2138468>.
- Rothschild, E. (2001). *Economic sentiments: Adam Smith, Cordorcet, and the enlightenment*. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 978-0674008373.
- Samuels, W. J. (2011). *Erasing the Invisible Hand: Essays on an Elusive and Misused Concept in Economics*. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-0521517256.
- Samuels, W. J. (2009). The Invisible Hand. *The Elgar Companion to Adam Smith*, edited by J. T. Young. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 978 1845420192.
- Samuelson, P. A., Nordhaus, W. (2009). *Economics*. 19th Edition. New York: McGraw-Hill, Inc. ISBN 9780073511290.
- Sandmo A. (2016). Adam Smith and Modern Economics. Ryan Hanley (ed.). *Adam Smith: His Life, Thought, and Legacy*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 978-0691154053.
- Selgin, G. A., White, L. H. (1994). How Would the Invisible Hand Handle Money? *Journal of Economic Literature*, 32, 1718–1749. <https://www.jstor.org/stable/2728792>.
- Shleifer, A., Vishny, R. W. (1998). *The Grabbing Hand: Government Pathologies and Their Cures*. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 9780674010147.
- Sy, W. (2018). A Science of Markets: The Moral Dimension of the Invisible Hand. *SSRN Electronic Journal*. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3254087>.
- Skidelsky, R. (2000). *John Maynard Keynes*. Vol. 3: *Fighting for Britain 1937–1946*. London: Macmillan. ISBN 978-0333779712.
- Skousen, M. (2007). *The Big Three in Economics: Adam Smith, Karl Marx, and John Maynard Keynes*. New York: M. E. Sharpe, 2007. ISBN 978-0765616944.
- Smart, W. (1899). *The Distribution of Income*. New York: Macmillan and Co., limited.

- Smith, A. (1937 [1776]). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. E. Cannan. New York: Random House. ISBN 978-0226763743.
- Smith, A. (2004). *Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrimas*. I–III knygos. Vilnius: Margi raštai. ISBN 9986092817.
- Smith, A. (1980). *The Principles which Lead and Direct Philosophical Enquiries; Illustrated by the History of Astronomy*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, A. (1985 [1759]). *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis: Liberty press, 1985 [1759]. ISBN 978-1614279983.
- Stiglitz, J. E. (2001). Information and the Change in the Paradigm in Economics. *2001 Nobel Prize Lectures* (December 8). Sweden: Nobel Prize Committee. <https://www.jstor.org/stable/3083351>
- Stiglitz, J. E. (2010). Needed: a new economic paradigm. *The Financial Times*, 19 August.
- Thornton, M. (2009). Cantillon and the Invisible Hand. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 12 (2), 27–46.
- Tsang, K. P. (2003). *The Rise of the 'Invisible Hand' Metaphor*. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4134675>.
- Waterman, A. M. C. (2002). Economics as Theology: Adam Smith's *Wealth of Nations*. *Southern Economic Journal*, 68 (4), 907–921. DOI: <https://doi.org/10.2307/1061499>.
- West, E. G. (1990). *Adam Smith and Modern Economics – from Market Behaviour to Public Choice*. Aldershot: Edward Elgar. ISBN 9781852783136.

THE 'INVISIBLE HAND' IN ADAM SMITH'S WORK: THE CIRCUMSTANCES OF ITS CREATION AND ITS RELEVANCE TODAY

REMIGIJUS ČIEGIS, ŽILVINAS DRABAVIČIUS
Kaunas Faculty of Vilnius University (Lithuania)

Summary

The relevance of the subject and the scientific problem: the main goal of the article is shown by its title, to introduce the reader to the concept of the 'invisible hand' in the work of Adam Smith, one of the most prominent British thinkers on political economy; and to try to answer the question How much is this concept relevant today?

For this purpose, the circumstances of the creation of Smith's 'invisible hand' concept and its relevance today are revealed.

Methods: logical abstraction, which includes and combines a generalisation of economic, historical and political theory statements, theoretical systematic analysis, and a synthesis of the ideas of classic English political economics and its impact on the development of economic thought, based on the conclusions and contemplation of works by scientists from different countries, as well as general and logical analysis and comparison.

Research results: Adam Smith himself in his work never explicitly stressed the 'invisible hand' notion or explained its essence more broadly. In his books, he speaks of the invisible hand as the most important result of economic interaction for him, but not the engine which determines these economic interactions.

Today the view prevails that Smith's 'invisible hand' is nothing more than a colourful and lucid metaphor, well grounded in observation and theory, to understand that competitive markets tend to spontaneously distribute the economic resources of society in an optimal way.

According to Smith's 'invisible hand' idea, between economic man and society, the 'invisible hand' is presumed in such a relationship when later unopposed objective economic laws stop restricting or limiting imports, and become an artificial limit to the natural of order markets.

Smith himself in his works used the ‘invisible hand’ notion three times: in the essay *History of Astronomy*, in the book *The Theory of Moral Sentiments*, and in the book *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, when he speaks about production. The ‘invisible hand’ notion was later interpreted in many ways in modern economic literature.

It should be mentioned that Adam Smith’s ‘invisible hand’ was a ‘cybernetic hand’ too, as he had a very close analogue in Charles Darwin’s famous work *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*.

KEY WORDS: *English classic political economy, history of economic thought, invisible hand, liberty, liberality, morality.*

Gauta: 2024-08-25

Priimta: 2024-09-10

Pasirašyta spaudai: 2024-09-15